

Володимир Подрига

ХУДОЖНЄ ВТІЛЕННЯ КОНЦЕПТУ ЄДНОСТІ ЛЮДИНИ І СВІТУ В РАННІХ НОВЕЛАХ ЛЮБОВІ ПОНОМАРЕНКО

Художня творчість будь-якого письменника ґрунтується на фольклорній та літературній традиції, естетичних нормах, мистецьких віяннях часу і є результатом не лише інтелектуальної потуги, уяви, фантазії, а й інтерпретацією духовно-культурного набуtku, засвоєного впродовж життя від попередників.

Також у формуванні таланту митця важливу роль відіграє інтуїтивне, адже творчий процес, на думку К.-Г. Юнга, «складається із підсвідомого одухотворення архетипу, із його розгортання і пластичного оформлення аж до завершення твору мистецтва» [3, с. 284]. Тому в результатах діяльності літераторів наявні ознаки міфологічного походження, охудожнені зображально-виражальними засобами мови. Особливо широко майстри слова відображають різноманітні архетипи, символи, історичні, соціальні, культурні, авторські образи, універсальні константи, концепти, тим самим реінтерпретуючи не лише зміст антропогонічних, космогонічних, есхатологічних, аграрних міфів, уявлення рідного народу про світобудову, а й створюють на їхній основі власний художній міфопростір, що може бути суцільним, адже вибудовується впродовж усього твору, складаючи сюжетну канву, або фрагментарним, пов'язаним із певною частиною, наприклад, мотивом, образом, тропом тощо.

У новелістиці Любові Пономаренко розкривається особлива, лише їй притаманна, індивідуальна художня картина світу, органічним сегментом якої є міфопоетичний складник, що характеризується концептом єдності людини і світу, структурується мікрообразами рослин, тварин, частина з яких є архетипними, адже повторюється в національній фольклорній та книжній традиціях.

У статті поняття «архетип» тлумачимо широко, адже розуміємо його як відновлювальні протягом віків образи, мотиви, сюжети, ідеї, концепти, що мають міфологічне походження. На думку К.-Г. Юнга, «праобразом, або архетипом, є фігура – чи то демона, людини або події, – що повторюється впродовж історії скрізь, де вільно діє творча фантазія. Відповідно ми маємо тут в першу чергу міфологічну фігуру» [3, с. 283]. З огляду на міркування цього вченого, варто додати, що архетипними можуть бути й базисні поняття міфологічного світогляду, наприклад, концепт єдності людини і природи, що в різноманітних, трансформованих засобами поетичної мови формах представлений у поезії, прозі відомих українських письменників, зокрема Тараса Шевченка («Садок вишневий коло хати», «Тополя»), Лесі Українки («Лісова пісня»), Івана Франка («Ой ти, дівчино, з горіха зерня»), Михайла Коцюбинського («Інтермеццо»), Павла Тичини («Квітчастий луг і дощик золотий»), Максима Рильського («Гей, як вийде сонце з-за діброви...»), Олександра Довженка («Зачарована Десна»), Остапа Вишні («Мисливські усмішки»), Івана Драча («Балада про соняшник»), Миколи Вінграновського («Опала тінь на землю обігриту», «Прилетіли гуси, сіли на воротах...») тощо. У названих творах автори опрацювали мотив уключення особистості в систему Космосу, яка набуває його ознак, єднаючись численними зв'язками, а предмети, об'єкти та явища природи змальовані з рисами людини.

Любов Пономаренко, засвоївши міфи з фольклору Чернігівщини, в ранніх новелах, уміщених у збірці «Тільки світу» (1984), також олітературила концепт єдності людини й космосу. Чимало мікрообразів природного та людського простору її творів (землі, дерев, рослин, горба,

місяця, млина, хати) є архетипними, оскільки вони зустрічаються в пареміях, легендах, переказах, казках, колядках, щедрівках, весільних, обжинкових піснях, творах письменників-попередників. Проте варто пам'ятати: частина з них мала прототипи в реальних об'єктах, явищах сільського середовища, барвистої природи малої батьківщини, що їх пізнавала й осмислювала письменниця.

Прозаїк Володимир Дрозд у передмові «Голосом рідного краю» до першої збірки творів письменниці акцентував на особливостях мови її новел і повістей, маючи на увазі не лише багатство лексичного шару, збагачений просторіччям, діалектизмами, особливою мелодикою, а й неповторну образну манеру відтворення дійсності, що близька «об'ємному мисленню кіно, телебачення, живопису» [1, с. 6].

Універсальність художнього світосприйняття Любові Пономаренко ґрунтується на успадкованому уснопоетичному матеріалі. Характерною ознакою її індивідуальної манери письма є закорінення в міфологічний текст, а тому й не дивно, що в її творах людина не протиставлена природі, а все живе гармонійно співіснує в єдиному ритмі Всесвіту. Образи персонажів прозаїк увиразнила портретними деталями, утвореними на основі мовної матеріалізації об'єктів, явищ природи, зокрема рослинного і тваринного світів.

У ранніх новелах Любов Пономаренко художньо відтворила народну філософію, пов'язану зі сприйняттям дійсності, зосередивши увагу на ідеї єдності мікрокосму й макрокосму, залежності людини від природи. У цьому їй допомогли народні перекази та легенди, наприклад, про віру землеробів у цілющу силу рослин. Так, Мавра з новели «Луминус», виморена хворобою, сподівається на зцілення, тому вважає: «Як луминус не підніме, то земля прийме» [2, с. 20]. Героїня добре знає сільське життя, її психологія глибоко вкорінена в циклічний хронотоп буття. Вона генерує народну хліборобську мудрість, тому не дарма невпинність руху життя зіставляє з пригорщею зерна: «Життєчко моє – мов жменя проса. Висипається та й висипається по зернині» [2, с. 20]. Як переконуємося, віковий досвід земляків авторка вклала в уста Маври, яка знається на секретах рослин і, покладаючись на милість природи, використовує їх для власного зцілення.

Прозаїк звернула увагу, що повноцінна особистість відчуває порухи природи, сприймає її живою, намагається не нашкодити, проте, пересиливши себе, тривожить, сподіваючись на одужання. Героїня твору «Луминус» відчуває

себе частиною природи, вважає, що вона і рослина, яку використовує для лікування, мають родинний зв'язок: «Мавра лама зчеплені стебла... „Ну, Палажечко, – каже подумки до по-сестри, – прости, голубко, коли що”» [2, с. 21]. Шанобливе ставлення героїні твору до природи вказує на ту обставину, що літераторка зверталася до співвітчизників, намагаючись привернути їхню увагу до проблеми порушення гармонії стосунків людини і природи, екологічного лиха в Україні, що через кілька років після виходу її першої книжки вибухнуло Чорнобильською трагедією.

Любов Пономаренко в новелі «Деревце на таловині», ототожнюючи життя людей та стихій природи, що змінюється незалежно від їхнього бажання, відтворила його в бінарній парі «години і негоди»: «У людини завжди так буває: погідно, погідно, а тоді – гряк! І вломиться. Дощ та негода стане молотить, і ніде не сховаєшся» [2, с. 18–19]. Уподібнюючи тихе спокійне життя години, негоду – грому і дощу, прозаїк реконструювала циклічний спосіб світовідчуття нашого хліборобського народу.

Принагідно варто додати, що письменниця, відображаючи концепт єдності людини і природи, порівнює дії, рухи персонажів з часовими проміжками доби (Зінчук «товчеться, як ніч» [2, с. 40], тобто довго й одноманітно), звертає увагу на тісний взаємозв'язок людини й простору («А Фросина сиділа, наче в землю вросла» [2, с. 27]), схожість людини і явищ реальності (Мавра «рівна, як злива» [2, с. 21]). Також у її новелах одним із способів інтерпретації переконання нашого народу в схожості людей і тварин є пряма авторська характеристика персонажів, художня деталь. Наприклад, Севаст'ян має не руки, а «лапищі» [2, с. 24], дружки не співають, а «вицвірінькують» [2, с. 14], Маркіян у гніві не закрякав, а «кигикнув» [2, с. 44], хуторяни не балакають, а, як стверджує Огир, гавкають [2, с. 46]. Також ознаки людей авторка переносить на звірину: «Знехотя побріхував Савчин собака...» [2, с. 30]. Усе це вказує не лише на закоріненість художнього світосприйняття письменниці в національну міфосвідомість, а й на особливий характер відображення світу, неповторний індивідуальний почерк.

Для увиразнення концепту єдності людини і дійсності Любов Пономаренко використала прийоми порівняння, метафори, антропоморфного моделювання дійсності, за допомогою яких створила низку образів персонажів, явищ, предметів, об'єктів реальності, надавши їм універсального змісту, виявивши людське в природі й природне в людському.

Важливу роль у розкритті постатей персонажів відіграє ботанічна образність. Зіставляючи головних та другорядних персонажів новел із рослинами, Любов Пономаренко підкреслює вік (Костик «таке ж молодісіньке, як пагоніць» [2, с. 10]), гармонію подружніх стосунків молодят («Ганя й Василь, як листочок і квіточка» [2, с. 28]), силу пристрасті (Тетяна «припадає, як пелюсточка, обів'є, як лозинка» [2, с. 38]) та особливості темпераменту (Тетяна «гляне – мов листям обсипле» [2, с. 38]) закоханої.

Змальовуючи образ героїні Графинки в новелі «Звірюка», авторка не лише підкреслила його портретною деталлю «пичка – як та морквинка» [2, с. 22], що вказує на довгообразе обличчя як фізіологічну особливість, а й наголосила на природній чистоті сільської працюючої жінки, яка не знала чоловічої ніжності й у душі залишилася дівчинкою. У новелі «Черемха над проваллям» постать Саші (Вербички) прозаїк увиразнила прийомом порівняння її кіс, що «легкі та пухнасті», з очеретяним цвітом [2, с. 41], майстерно створивши образ порядної юнки, яка доросла до заміжжя.

Також за допомогою прийому порівняння людини з рослинами Любов Пономаренко розкриває хворобливий стан головної героїні (Нінка «ходить по світу, мов павутина по вітру» [2, с. 14], «як стеблинка з лікарні вийшла» [2, с. 15]), підкреслює самотність, відірваність від соціального середовища, у якому та почувається чужою, адже за способом життя, поведінки, зумовленими пошуком власного щастя, не вписується в локальний колектив (Нінка «мов закинена вітром пелюстка» [2, с. 16]).

Наведені порівняння є результатом художнього бачення письменницею проблеми включення особистості в систему Всесвіту, виявляють її хліборобський світогляд, основою якого є рослинна образність, почасти запозичена з фольклору, частково авторська.

Новаторство Любові Пономаренко в жанрі малої прози полягає в змалюванні неповторних образів-персонажів, художньому відтворенні не лише гармонії природи і людини, а й злагодженості всієї природи. У цьому неважко переконатися, прочитавши низку новел. У творі «Обніжок» вона створила особливий образ осінньої ночі, характерною ознакою якої стала темінь, що огорнула світ. Порівнюючи часовий проміжок доби з рослиною, авторка зазначила: «І ніч біла, як соняхи, клейка, не одірвать» [2, с. 27]. А новелу «Бузиновий гай» вона завершила яскравим малюнком співіснування рослин і птахів: «Тільки бузина весною цвіте-цвіте. І горобці у білій піні купаються...» [2, с. 44].

Важливе місце в аналізованих новелах Любові Пономаренко відіграє й тваринна образність, за допомогою якої вона увиразнила поставу, вдачу персонажів. Серед представників фауни виділяються дикі («Мотря висуває голову <...>, як сорока» [2, с. 28], «...Митя сидить, як чорногуз...» [2, с. 32]) і свійські («У дворі <...> квочками метляються кухарки» [2, с. 15]) птахи, а також звірі (Графинка «стрибає, як дика коза» [2, с. 23], Зінчук «впертий <...>, як бик» [2, с. 40], «сидимо, як кроти» [2, с. 46], «Зрили все, як кроти» [2, с. 17]). Цей прийом свідчить не лише про творче переосмислення уснопетичної спадщини рідного народу, багатой на такі порівняння, а й уміння по-особливому ре-лєфно розкривати образи персонажів.

Використавши звірині образи, літераторка підсилила художнє зображення конкретного явища природи, членів тіла, рухи персонажів, а також той чи той мікрообраз, перебільшуючи його розміри (в'юн, «як бичяка!» [2, с. 32]), кінетичні особливості (пальці у Маври, «мов в'юни, аж кишать» [2, с. 20]), кількість («купувальників, як гайвороння, назбігалося» [2, с. 22]).

У низці творів письменниці спостерігається зооморфне моделювання дійсності. Образ ранньої весни в новелі «Нічия» вона увиразнила промовистою художньою деталлю порожнього воронячого гнізда: «Іжачком зависло вгорі мертве вороняче гніздо» [2, с. 11]. У творі «Луминус» змалювала образ бузини, що, «звісивши зелено-чорні лапи, дримає, мов кенгуру» [2, с. 22]. У цій новелі просторовий об'єкт узгірок зітавлено з частиною тіла тварини, наголошується на дикому закутку макросвіту, позбавленому впливу людини, адже тут панує природна рівновага, спокій, незвичні для обжитого середовища: «Устимів горб висувається з-за лісу, мов сумна кобиляча голова» [2, с. 19].

Також у новелах Любові Пономаренко важливу роль відіграє метафора, за допомогою якої вона охудожнила віру українців у живе довкілля, що, знову ж таки, вказує на реанімацію решток мисливського компонента хліборобського світогляду, відтворення концепту єдності людини і природи. Тому земля, рослини, їхні частини живі, наділені ознаками істот («листя <...> аж сичить» [2, с. 11], «дримає <...> бузина» [2, с. 22], черешня «стане навшпинечки, дотягнеться до шибки і спитає тебе тонесенько: „А вгадай, де я взялася, вгадай?“» [2, с. 19], «Сухий листочок пострибав...» [2, с. 24]).

Моделюючи художній міфопростір творів, прозаїк одухотворила першоелементи природи: землю («ворушиться земля» [2, с. 40], горб «взирає з-за лісу» [2, с. 20], «Севастян

grimнув – і Параску мов земля проковтнула» [2, с. 24]), воду («Мжичка застеляла вікна» [2, с. 13]), вітер («І вітер ночами стоїть непорушно і думає: упаду в золотий пилок і задихнуся» [2, с. 44]), вогонь («вогонь на промислі підстрибує та готить і рожевий чубище лоскоче перелітну хмарину» [2, с. 39]), «Спека вчепірилась у жовту акацію і лузає сухі стручечки» [2, с. 51]). За допомогою метафори Любов Пономаренко не лише опоетизувала оповідь, а й зосередила увагу на гармонійному співіснуванні живої та неживої матерії Космосу.

Також за допомогою прийому метафори прозаїк увиразнила мовлене, створила неповторний художній образ прудкого ранку («...цалиться ранок зазирає межі очі» [2, с. 40]), емоційного чоловіка-місяця («Її скручене бубликом тіло гидливо переступає місяць» [2, с. 21]), проворного електричного дроту-пастуха («Вигейкують та вигукують проводи, завертаючи до лісу вітер» [2, с. 39]), життєдайного молока-танцюриста («Як солодко пахне молоко, що танцює, грає, підстрибує у дійниці» [2, с. 31–32]). Саме в оригінальних метафорах криється сила її таланту, багатство поетичного мислення, риси художньої моделі світу.

Застосувавши прийом антропоморфного відображення дійсності, Любов Пономаренко інтерпретувала мотив єдності людини і природи, передала віру нашого народу в олюднення явищ природи, дала зображуваному особливого поетичного колориту.

Створюючи образи очоловічених об'єктів природи, вона надала їм фізіологічних рис людини. Так, деревина має «тіло» [2, с. 40], «сухий листочок» – пальчики [2, с. 24], біла конюшина – голівки [2, с. 24]. Майстер слова максимально точно й стисло схарактеризувала осінь єдиним образом безлистого дерева горобини з вираженими ознаками жіночої фізіології, надаючи змальованому еротичного забарвлення: «Голаголісінька горобина нахолами грудьми тягнеться до сонця» [2, с. 15].

Проте найбільш виразно постать людини виявляється в складниках окультуреного про-

стору, передовсім сільській архітектурі. У творі «Звірюка» млин є символом дужого, стрункого чоловіка: «Може, щоб не бачити вітряка, який вимахує руками на горі? Аби хто піддав йому на плечі сонце – і бігцем поніс до заходу» [2, с. 25]. У новелі «Подарунок» старий дід уособлює втомленого кремезного й неповороткого господаря: «...клуняга от-от почовпе слідки, перевалюючись, сопучи та поблискуючи шибками-очицями» [2, с. 33]. Хата самотньої молодиці з твору «Вхідчини» сприймається жінкою, а місяць – галантним закоханим парубком: «Морковчина хата стояла під вербами <...>, а місяць навколішки їй хустинку поправляв» [2, с. 46]. Наведені приклади свідчать про непересічність таланту літераторки, особливе світобачення та світовідтворення.

Отже, у ранніх новелах Любові Пономаренко інтерпретовано міфологічну свідомість українського народу. Письменниця за допомогою зображальних засобів мови (порівнянь, метафор), прийомів відображення дійсності (зооморфного, антропоморфного моделювань) охудожнила концепт єдності людини і природи. Увиразнюючи образи персонажів мікрооб'єктами рослин і тварин, прозаїк зосередила увагу на їхньому вікові, поставі, діях, рисах обличчя тощо. Її новаторство криється в умінні засобами поетичної мови одухотворити неживу природу, побачити в персонажах риси Всесвіту. Художньо відтворюючи людське в природі й природне в людському, вона закликала берегти їхню гармонію.

Література

1. Дрозд В. Голосом рідного краю / Володимир Дрозд // Пономаренко Л. Тільки світу : оповідання, повісті / Любов Пономаренко. – К. : Рад. письменник, 1984. – С. 5–8.
2. Пономаренко Л. Тільки світу : оповідання, повісті / Любов Пономаренко. – К. : Рад. письменник, 1984. – 166 с.
3. Юнг К.-Г. Об отношении аналитической психологии к поэтико-художественному творчеству / К.-Г. Юнг // Юнг К.-Г. Архетип и символ / сост. и вступ. ст. А. М. Руткевича / Карл Густав Юнг. – М. : Ренессанс, 1991. – С. 265–285.